

УДК 347.44 (477)(045)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ПРЕДМЕТА ЦИВІЛЬНОГО ДОГОВОРУ
FOR THE QUESTION ABOUT THE SUBJECT OF CIVIL CONTRACT

Гудима М.М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
ПВНЗ «Буковинський університет»*

Стаття присвячена розв'язанню проблеми відсутності однозначного розуміння та тлумачення поняття «предмет договору» в цивілістичній доктрині, законодавстві та практиці. Для чого був проведений всебічний аналіз теоретичних досліджень з даної проблематики як класиків цивілістики, так і сучасних науковців та здійснена їх критика. В даній науковій публікації здійснена розробка авторської пропозиції щодо вдосконалення існуючого доктринального визначення поняття «предмет договору».

Ключові слова: договір, істотні умови, предмет договору, об'єкт договору, об'єкт матеріального або нематеріального світу, дії сторін.

Статья посвящена решению проблемы отсутствия однозначного понимания и толкования понятия «предмет договора» в цивилистической доктрине, законодательстве и практике. Для чего был проведен всесторонний анализ теоретических исследований по данной проблематике как классиков цивилистики, так и современных ученых, и осуществлена их критика. В данной научной публикации осуществлена разработка авторского предложения по совершенствованию существующего доктринального определения понятия «предмет договора».

Ключевые слова: договор, существенные условия, предмет договора, объект договора, объект материального или нематериального мира, действия сторон.

The article is devoted to the problem solution of absence of clear understanding and interpretation of «subject of contract» in civilized doctrine, legislation and practice. For this purpose was carried out a comprehensive analysis of theoretical researches on this subject, as civil law classics and contemporary scholars and accomplished their criticism. In this scientific publication the development of the author's suggestions for improving the existing doctrinal definition of «subject of contract» is made.

Key words: agreement, essential conditions, subject of contract, object of contract, object of material or non-material world, the actions of the parties.

Постановка проблеми. В юридичній науці, в тому числі в цивілістиці, неабияке значення має точність понять та їх одноманітне застосування. Тому різновживаність та неоднозначність сприйняття та трактування поняття «предмет договору» в цивільному праві та законодавстві України має вкрай негативні наслідки як для науки цивільного права, так і для договірної практики. Ситуація щодо невизначеності таких основних понять видається неприпустимою, оскільки розбіжності з приводу предмета договору, по суті, означають розбіжності з приводу того, який цивільно-правовий договір вважається укладеним, а це вже одна з основ цивільно-правових відносин.

Стан дослідження. Проблема предмета договору піднімалася класиками цивілістики: М.М. Агарковим, М.І. Брагинським, В.В. Вітрянським, Ф.І. Гавзе, О.С. Юффе, Є.О. Сухановим, Г.Ф. Шершеневичем тощо, однак застосування цього поняття в їх працях доволі неоднозначне, що потребує його поглибленого осмислення з сучасних позицій. Огляд сучасної вітчизняної літератури дає можливість зауважити, що в роботах науковців загальні дослідження предмета всіх цивільних договорів практично відсутні, а питання предмета договору висвітлюється, як правило, в дослідженнях, присвячених окремим видам договорів. Водночас слід враховувати, що саме поняття предмета договору повинно стати тією відправною точкою, з якої слід виходити і ученим, і практикам при розгляді будь-якого питання, пов'язаного з дослідженням певної договірної конструкції.

Метою даної статті є аналіз теоретичних основ визначення сутності поняття «предмет договору» та розв'язання проблеми розуміння і застосування даного поняття.

Для висвітлення окресленої проблеми та обґрунтування найоптимальніших варіантів її вирішення перед автором стоять наступні **завдання**: проведення всебічного аналізу теоретичних та практичних розробок з даної проблематики, дослідження чинного законодавства України та практики його застосування, а також розробка пропозицій щодо можливих шляхів вдосконалення існуючого доктринального визначення поняття «предмет договору».

Виклад основного матеріалу. Як вказує ч. 1 ст. 638 ЦК України, основна вимога, яку законодавець висуває для того, щоб цивільно-правовий договір

вважався укладеним, – узгодження сторонами всіх істотних умов.

Цивільний кодекс України визнає умову про предмет договору абсолютною істотною умовою для будь-якого виду договору (ч. 1 ст. 638). А деякі дослідники вважають умову про предмет договору єдиною дійсно істотною умовою договору [1, с. 177].

Отже, виходячи з положень законодавства й сучасної теорії цивільного права, договорів, які не мають свого предмета, не існує. Як вдало зазначає Є.О. Суханов, умова про предмет договору індивідуалізує предмет виконання, а нерідко зумовлює і характер самого договору. При відсутності чітких вказівок у договорі на його предмет, виконання за ним стає неможливим, а договір, по суті, втрачає сенс і тому має вважатися неукладеним [2, с. 234]. Тому чітке та однозначне розуміння поняття предмета договору має велике практичне значення, оскільки будь-який договір вважають неукладеним, якщо не визначений його предмет [3, с. 21].

Проте легальна дефініція даної юридичної категорії у вітчизняному законодавстві відсутня. Відсутність однозначної законодавчої позиції вітчизняного законодавця породила ряд різночитань у розумінні предмета договору як у науковому світі, так і в правозастосовній практиці.

Тому діапазон розуміння предмета договору варіював та і на сьогодні варіює досить широко. У найширшому сенсі поняття предмета договору визначається формулою проф. Г.Ф. Шершеневича про те, що це «той юридичний наслідок, на який спрямована воля двох або більше осіб» [4, с. 74]. У вузькому сенсі предмет договору розглядається як зміст одного з елементів договору – умови про предмет [2, с. 589].

Перш ніж остаточно визначити сутність предмета договору, видається доцільнішим провести розмежування категорій «предмет» і «об'єкт» договору. Адже не спростила, а навпаки, ускладнила, вирішення питання визначення поняття предмета договору, поява в українському законодавстві та правозастосовній практиці поняття «об'єкт договору», раніше йому невідомого. Однак законодавець, ввівши його в обіг, визначення цієї категорії не навів.

Вирішуючи це дискусійне питання про співвідношення вказаних категорій у цивільному праві, вважаємо, що слід виходити з того, що поняття договору багатоаспектне, тому вочевидь непереконливими видаються пропозиції тих авторів, які розрізняють

об'єкт правовідношення і об'єкт правочину, договору. Ми вважаємо, що, враховуючи багатозначність терміна «договір» (договір-юридичний факт, договір-правовідношення, договір-документ), поняття «предмет» і «об'єкт» достатньою мірою різноплосщинні. Нам уявляється, що категорія «об'єкт» стосується здебільшого договору-правовідношення, а «предмет» більшою мірою дотичний до договору – юридичного факту, ніж до інших його проявів.

Повертаючись до визначення поняття «предмет договору», варто підсумувати, що в юридичній літературі до поняття «предмет договору» включалися, та й на сьогодні включаються різні складові.

Усі думки про обсяг поняття «предмет договору» можна поділити умовно на три групи. Перша позиція найбільш поширена. Наприклад, М.М. Агарков вважав предметом договору певну річ, з приводу якої укладається договір [5, с. 205]. А.Г. Брунь зазначає, що предметом договору оренди ділянки сільськогосподарського призначення є конкретна, відмежована від інших, земельна ділянка, із вказівками на певний розмір і місцезнаходження [6, с. 8]. Отже, бачимо, що тут предметом договору називається майно, але не дія з його передання.

Друга позиція зараховує до предмета договору дії, що мають бути вчинені за договором [2, с. 13]. Відносно послуг О.В. Полтавський визначає предмет договору морського агентування, під яким розуміє надання послуг морського агентування [7, с. 5]. В.В. Вітрянський також стосовно послуг акцентує увагу на тому, що, за договором комісії, предмет договору становлять самі дії з укладення правочинів із третіми особами, а його мета зводиться до забезпечення опосередкованого представництва комітента в цих правочинах. Отже, самі дії, а не їх результат, називаються предметом договору з надання послуг [8, с. 38]. Є.О. Харитонов пише, що предметом договорів підряду є індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми, оскільки робота виконується з матеріалів сторін і здається у вигляді, придатному для оцінки [9, с. 544]. Посилання на результат робіт як предмет договору тут очевидне.

Згідно із третьою позицією автори зараховують до предмета договору як дії, що мають бути вчинені, так і речі, з якими чиняться відповідні дії.

При цьому важко виділити однозначних прибічників тієї чи іншої позиції, тому, що часто автори в межах одного посібника, підручника чи іншої праці висловлюють протилежні думки.

На думку О.М. Обиденнова, при аналізі ряду норм цивільного законодавства можна зробити висновок, що основна мета, яку переслідував законодавець, звівши предмет договору в ранг істотної умови, полягає в тому, аби сторони, укладаючи договір, індивідуалізували в ньому той об'єкт матеріального (нематеріального) світу, якого цей договір безпосередньо стосується. Тому науковець стверджує, що предмет договору – це об'єкт матеріального (річ, майно) або нематеріального (інформація) світу, на який безпосередньо спрямована або з яким безпо-

середньо пов'язана воля договірних сторін і який достатньо індивідуалізований для того, щоб відмежувати його від інших об'єктів [10, с. 64].

На нашу думку, це визначення предмета недостатньо повне й таке, що не здатне запобігти неоднозначності трактування юридичної термінології.

Щодо належності майна до предмета договору, О.А. Сурженко зауважив: таке визначення предмета договору дається тільки стосовно договорів, у яких майновий об'єкт чітко видно, а в тих договорах, де його немає (в договорі доручення, в окремих договорах побутового замовлення та ін.), чи там, де він чітко не виявляється, предмет договору або не згадується взагалі, або визначається не зовсім чітко [11, с. 133].

Виходячи з змісту Цивільного кодексу України, не виникає і не повинно виникати питань про те, чи відносити речі та інше майно до предмета договору. Проте суть зобов'язань полягає саме у різноманітних діях кредитора і боржника: «через зобов'язання одна особа (боржник) зобов'язана зробити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як ось: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші і тому подібне, або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку». На наш погляд, саме різні дії, також складаючи предмет договору, дозволяють відмежувати один договір від іншого.

Той факт, що дії сторін також входять у предмет договору, можна проілюструвати таким прикладом. Навряд чи можна буде вважати укладеним договір, в якому лише належно визначено майно і не визначені дії, що підлягають здійсненню з даним майном. Крім того, виходячи з сутності зобов'язань, дії осіб завжди входять у предмет договору, а речі – ні (як, наприклад, у договорах про надання послуг).

Адже, якщо виходити з концепції визнання предметом договорів виключно об'єктів матеріального (речі, майно) або нематеріального (інформація) світу, то виникає досить складне питання: що ж вважати предметом договору, скажімо, про надання туристичних послуг? В цьому випадку досить складно назвати якийсь об'єкт навколишнього світу, на який безпосередньо спрямована або з яким безпосередньо пов'язана воля договірних сторін. Тоді виходить, що предмет (у розумінні об'єкта навколишнього світу) в договорах про надання туристичних послуг відсутній? А хіба ж може існувати безпредметний договір?

Крім того, якщо визнавати предметом договору виключно об'єкти навколишнього світу, то предмет втратить своє значення в аспекті індивідуалізуючої ознаки, підстави, яка дає можливість відрізнити одні типи та види цивільних договорів від інших, оскільки договорів, що матимуть однаковий предмет у такому розумінні, без конкретизації дій, які з цим об'єктом вчинятимуться, буде надзвичайно багато.

Скажімо, як можна за предметом договору в такому розумінні відокремити договір купівлі-продажу від договору міни? Адже предметами обох договорів, згідно з такою позицією, є майно. Отже, дії, що вчинятимуться за договором, мають розмежувальну та ідентифікуючу властивість, оскільки тоді розмеж-

ування договорів стає можливе: за договором купівлі-продажу предметом буде передача майна, а за договором міни – його обмін.

Спробуємо проаналізувати позицію розуміння предмета договору лише в аспекті дій, які за договором вчинятимуться. Тоді постає нелегке завдання розмежування договору підряду і договорів надання послуг, адже тоді їх предметом виступатимуть дії, діяльність, певна робота в об'єктивному її значенні. Тобто розмежувати їх практично стає неможливим, хоча очевидно, що зазначені договори належать до окремих самостійних договірних типів.

Отже, поєднання дій та майна, об'єктів навколишнього світу як складових предмета договору дозволить однозначно виокремити договірні типи та види в теорії цивільного права та визначити вид кожного практично укладеного цивільно-правового договору. Тому тільки наявність цих двох елементів у визначенні предмета договору може дати вичерпну, ідентифікаційну інформацію про будь-який договір.

Багато вчених теж дотримуються позиції про складний предмет договору. Зокрема, М.І. Брагінський вважає, що договори, спрямовані на передання майна, мають складний предмет, який охоплює як дії зобов'язаних сторін з передання і прийняття майна, так і саме майно [12, с. 224]. Так само Ф.І. Гавзе під предметом будь-якого цивільно-правового договору розумів дії, які повинен зробити боржник і об'єкт, на який дії спрямовані [13, с. 26].

Вважаємо, що для підтвердження висловленої нами позиції про предмет договору і для того, щоб дати однозначне його визначення, слід виходити не лише із загальних понять предмета, об'єкта, договору, а відштовхуватися від його функцій і місця в системі інших елементів договору.

Значення предмета договору полягає, перш за все, у встановленні кола об'єктів цивільних прав, які залучаються до тих або інших договірних відносин, а також у визначенні конкретних матеріальних умов їх обороту, тобто закономірностей обороту. Отже, функції предмета договору полягають, по-перше, у визначенні інших характеристик договору, виходячи із закономірностей обороту певних об'єктів; по-друге, у визначенні оптимальної моделі правового регулювання з врахуванням реальних обставин існування регульованих суспільних відносин; і по-третє, для встановлення, закріплення й обґрунтування особливостей різних типів та видів договорів, тобто як підстава класифікації.

Але якщо поняття предмета договору звести лише для позначення відповідних задіяних об'єктів прав, це, на наш погляд, призведе до невиправданого звуження значення предмета договору – у такому разі це поняття втратить і власну самостійність, адже його можна буде замінити поняттям об'єкта зобов'язання або об'єктів цивільних прав.

Справжнє значення предмета договору, як ми зазначали вище, полягає не лише у визначенні кола майнових об'єктів, але і закономірностей їх обороту, тобто закономірностей діяльності суб'єктів права з приводу цих об'єктів. Відповідно до цієї точки

зору предмет цивільно-правового договору повинен включати і дії його сторін із забезпечення його виконання, тобто реалізації своїх прав та обов'язків відносно відповідних об'єктів прав.

Слід зазначити, що лише в такому вигляді предмет цивільно-правового договору можна використовувати для встановлення правової природи договору. Адже один і той самий об'єкт матеріального світу – річ може входити в предмет різних договорів, зокрема купівлі-продажу, оренди, підряду, позики і інших, але лише в сукупності з відповідними діями можна визначити, про яке зобов'язання йде мова.

Нарешті, така функція предмета договору, як співвідношення моделі правового регулювання з реальністю, може працювати лише в тому випадку, якщо в поняття предмета договору включаться одночасно і благо, і дії сторін, оскільки в даному випадку важлива саме відповідність дій (поведінки) сторін відповідним об'єктам прав.

На думку Г.М. Ярошевської, значення предмета договору зумовлено тим, що описові ознаки предмета будь-якого договору дозволяють, з точки зору науки цивільного права, визначитися з місцем такого договору в системі цивільно-правових відносин, а отже, й обрати адекватні норми для впорядкування породжуваних даним договором соціальних зв'язків. Суто практична сторона такого питання пов'язана з встановленням належності поведінки зобов'язаної сторони договору [3, с. 321].

Як ми мали змогу переконатися, належна та відповідна домовленість сторін договору щодо його предмета згідно з вимогами закону впливає на чинність договору, зумовлена його природою, сприяє належному здійсненню договірних прав та обов'язків сторін. Важливо, що предмет договору хоч і є універсальною договірною умовою, необхідною для будь-якого договору, залежить від специфіки договору того чи іншого виду, й домовленість щодо нього має враховувати цю специфіку, особливості предмета.

Висновки. Отже, для формулювання однозначного визначення предмета договору та його обґрунтування виходити варто не лише із загальних понять предмета, об'єкта, договору, а відштовхуватися саме від його значення та функцій.

Справжнє значення предмета договору полягає не лише у визначенні кола майнових об'єктів, але і закономірностей їх обороту, тобто закономірностей діяльності суб'єктів права з приводу цих об'єктів. Із цієї точки зору предмет цивільно-правового договору повинен включати і дії його сторін із забезпечення його виконання, тобто реалізації своїх прав і обов'язків відносно відповідних об'єктів прав.

Вважаємо, що під предметом цивільно-правового договору слід розуміти його істотну умову, яка закладає сутнісні, притаманні саме йому риси, відображає правову мету договору, є ядром, довкола якого формуються всі його інші елементи, і являє собою сукупність певних дій з об'єктами матеріального чи нематеріального світу, а також самих цих об'єктів, на які безпосередньо спрямована або з якими безпосередньо пов'язана договірною воля сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ландкоф С.Н. Основи цивільного права / С.Н. Ландкоф. – К.: Радянська школа, 1948. – 424 с.
2. Суханов Е.А. Гражданское право: [учебник: в 2-х т.] / Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 2000. – Том 2. Полутом 1. – 860 с.
3. Ярошевська Г.М. Предмет договору про надання юридичних послуг / Г.М. Ярошевська // Вчені записки Таврійського націон. університету ім. В.І. Вернадського. – 2006. – Т. 20 (59). – № 2. – С. 317-322.
4. Шершеневич Г.Ф. Курс русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – М.: Статут, 2005. – 461 с.
5. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву: в 2-х т. / М.М. Агарков. – М.: ЦентрЮрИнфоР, 2002. – Т. 1. – 205 с.
6. Брунь А.Г. Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Г. Брунь – Харків, 2003. – 16 с.
7. Полтавський О.В. Договір морського агентування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Полтавський. – Харків, 2004. – 16 с.
8. Витрянский В.В. Договор транспортной экспедиции / В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2003. – 320 с.
9. Харитонов О.Є. Цивільний кодекс України: коментар / О.Є. Харитонов, О.М. Калітенко. – Одеса: Юридична література, 2003. – 1080 с.
10. Обыденнов А.Н. Предмет и объект как существенные условия гражданско-правового договора / А. Н. Обыденнов // Журнал российского права. – 2003. – № 8. – С. 61–67.
11. Сурженко О.А. К вопросу о предмете договора в гражданском праве / О.А. Сурженко // Проблемы законности: [респ. міжвідом. наук. зб.] – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2002. – № 53. – С. 132–136.
12. Брагинский М.И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – Изд-е дополнительное, стереотипное (5-й завод). – М.: Статут, 2002. – 848 с.
13. Гавзе Ф.И. Обязательственное право (общие положения) / Ф.И. Гавзе. – Минск, 1968. – 128 с.